

ФУҚАРОЛИК СУДЛАРДА ЯРАШТИРИШ ВА МЕДИАЦИЯ ИНТИТУТИНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ЖИХАТЛАРИ

Моҳигул Каримова

Боходир Абдумуминов

Ўзбекистон Республикаси

Судьялар Олий кенгаши ҳузуридаги

Судьялар олий мактаби тингловчилари

Аннотация: *Бугунги кунда фуқаролик ва оила ҳуқуқи соҳаси шиддат билан ривожланмоқда. Аҳолига профессионал юридик хизмат кўратишида адвокатлар, хизмат кўратиши соҳасида етакчиликни қўлга олган нотариуслар ҳозирги кун мавзусидаги энг оммабон касблардан биридир. Мақолада шунга ўхшаш бўлган соҳалар томонидан яраштириши институти соҳасида амалга оширилаётган ва соҳани ривожлантириши учун олиб борилаётган ижобий ишлар ҳақида сўз боради.*

Бизга маълумки, яраштириши институти оила қонунчилигини муҳим соҳалардан бири ҳисобланади. Мазкур тушунчалар адабиётлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳам белгилаб ўтилган. Мақолада яраштириши институти ривожлантириши билан бир қаторда, медиация ишларини олиб бориши бўйича қонунчиликка таклифлар бериб ўтилган. Шунингдек, яраштириши соҳасида юзага келаётган муаммоларни очиб бериши ва унинг ечими ҳам муҳокама қилинган. Хулосада яраштириши институти ривожлантиришида биринчи навбатда оила қонунчилиги соҳасини тартибга солиши юзасидан аниқ ва мақсадли ишлар олиб борилиши зарурлиги ҳақида хулосалар қилинган.

Калит сўзлар: *медиация, яраштириши, суд, медиатив келишув, қонунчилик, таклифлар.*

PROCEDURAL ASPECTS OF APPLICATION OF CONCILIATION AND MEDIATION INSTITUTION IN CIVIL COURTS

Abstract. *Today, the field of civil and family law is developing rapidly. Lawyers and notaries are one of the most popular professions in the field of providing professional legal services to the public. The article talks about the positive work that is being done in the field of reconciliation institutes by similar sectors and is being carried out for the development of the field.*

As we know, the institution of reconciliation is one of the important areas of family law. These concepts are defined in the literature and normative legal documents. In addition to the development of the conciliation institution, the article also provides suggestions for legislation on conducting mediation work. Also, the disclosure of the problems arising in the field of reconciliation and its solution were also discussed.

In the conclusion, it was concluded that in the development of the institution of reconciliation, first of all, it is necessary to carry out specific and targeted work on the regulation of the field of family law.

Keywords: mediation, conciliation, court, mediated agreement, legislation, proposals.

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА ПРИМИРЕНИЯ И МЕДИАЦИИ В ГРАЖДАНСКИХ СУДАХ

Аннотация. *Сегодня сфера гражданского и семейного права стремительно развивается. Юристы и нотариусы – одни из самых востребованных профессий в сфере оказания профессиональных юридических услуг населению. В статье говорится о положительной работе, которая проводится в сфере институтов примирения аналогичными отраслями и проводится для развития данной сферы.*

Как известно, институт примирения является одним из важных направлений семейного права. Эти понятия определены в литературе и нормативных правовых документах. Помимо развития института примирения, в статье также даются предложения по законодательству о проведении медиационной работы. Также были обсуждены раскрытие проблем, возникающих в сфере примирения и их решение. В заключении сделан вывод, что в развитии института примирения, прежде всего, необходимо проводить конкретную и целенаправленную работу по регулированию сферы семейного права.

Ключевые слова: *медиация, примирение, суд, медиативное соглашение, законодательство, предложения.*

КИРИШ

Бугунги кунда мамлакатимизда қонунчилик ва суд-ҳуқуқ соҳасида жиддий ўзгаришлар ҳамда ислоҳотлар олиб борилмоқда. Бундай ўзгаришлар замирида албатта аҳолига қулайликлар яратиш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, фуқароларни амалга оширилаётган ислоҳотларга нисбатан ижобий кайфиятни вужуга келтиришдан иборатдир.

Ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотларни ичида фуқаролик процессал ҳуқуқи алоҳида ажралиб туради. Бир қарашда мазкур соҳа фақатгина низоли ҳолатларни тартибга солишда қўлланилади. Албатта, бу фикрга қўшилмай илож йўқ. Чунки, фуқаролик процессида одатда тарафларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш муҳим вазифа ҳисобланади.

Бироқ, бу соҳада ўзига хос институт яъни яраштириш (медиация) институти мавжуд бўлиб, буни инкор қилиш асло мумкин эмас. Мазкур илмий мақола орқали яраштириш ва медиация фаолиятини муҳим жиҳатлари, айнан шундай мазмундаги нормалар, уларнинг хусусиятлари ва қонунчилик тизимидаги ўрнини Ўзбекистон Республикаси фуқаролик-ҳуқуқий нормалари билан солиштиришга ҳаракат қиламиз.

Материал ва методлар.

Фуқаролар ва юридик шахслар муайян ҳолатларда ўзларининг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқларини ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида судга мурожаат қилиши мумкин.

Фуқаролик ишлари бўйича судларга мурожаат қилиш ҳамда судда фуқаролик суд ишларини юритиш билан боғлиқ жараён Фуқаролик процессуал кодекси билан тартибга солинади.

Конституциямизда ҳар бир шахснинг ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқи қафолатланган. Бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқни ҳамда қонун билан кўриқланадиган манфаатни ҳимоя қилиш учун судга мурожаат қилишга бўлган ҳуқуқ — кенг кўламли, ҳақиқий демократик, конституциявий ҳуқуқ бўлиб, унда одил судлов эшиги ҳар бир инсон учун очиклиги мужассамдир.

Бугунги кунда, суд тизимини босқичма-босқич рақамлаштириш, бюрократик тўсиқларни бартараф этиш низоларни ҳал этишнинг муқобил усулларида кенг фойдаланиш учун зарур ташкилий-ҳуқуқий шарт-шароитларни яратиш, ярашув институтини қўллаш доирасини янада кенгайтириш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлашда судьялар ҳамжамияти органларининг ролини янада ошириш, судьяларнинг ўзини ўзи бошқариш тамойилини кенг жорий этиш ҳамда судьяларга ғайриқонуний тарзда таъсир ўтказишнинг олдини олиш бўйича таъсирчан механизмларни яратиш ҳам назарда тутилган.

Юртимизда давлат органларининг аҳоли билан мулоқотини такомиллаштириш, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини таъминлаш ҳамда уларнинг муаммоларини ҳал этишнинг замонавий механизмларини жорий қилиш борасида изчил ишлар амалга оширилмоқда. Шунингдек, ушбу соҳада ислохотларнинг ҳозирги босқичи давлат органларида низоларни судгача кўриб чиқишнинг ягона тизимини яратиш, медиация, ҳакамлик судлари ҳамда халқаро арбитражларни фуқаролар ҳамда тадбиркорларнинг ишончига сазовор бўладиган низоларни ҳал этувчи самарали муқобил институтларга айлантириш лозимлигини тақозо этмоқда. Фикримизча, ҳуқуқий муносабат субъектлари ўртасида келишув битимларининг тузилишида асосий шартлардан бири фуқаролик процесси тарафларининг эркин ҳуқуқ ва ўз хоҳиш-истагини эркин билдириш тамойилининг амал қилиши ҳисобланади.

Профессор М.Мамасиддиқовнинг таъкидлашича, келишув битими тарафлар ўртасидаги мурося, яъни фуқаролик ҳуқуқидаги шартнома бўлиб хизмат қилади. Судга мурожаат этмай тузилган келишув битими суддан ташқари ҳисобланади. Суддан ташқари тузилган келишув битими агарда тарафлардан бири шартномани бажаришдан бош тортса ёки бажармаса, иккинчи тарафни шу муносабат билан судга мурожаат этиш ҳуқуқидан маҳрум этмайди. Бундай битим суд томонидан тасдиқланганидан сўнгина юридик кучга эга ҳисобланади. Судга тегишли келишув битими - бу тарафларнинг келишмовчиликларни ўзаро ҳал этиб тузган шартномасидир ва қуйидаги талабларга жавоб бериши керак. Фуқаролик ҳуқуқий шартнома сифатида

фуқаролик ҳуқуқининг барча қоидаларига мос келиши лозим. Шунингдек, тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқ белгиланиши, келишув битими тузилганидан сўнг суд ишни юритишни тугатганидан сўнг, худди шундай даъво билан судга мурожаат қилишга йўл қўйилмайди. Агар тарафлар уни ихтиёрий ижро этмаса, унинг ижроси мажбурий тартибда ижро этилади.

Шунингдек, тадқиқотчи И.Жўраев келишув битимини тўғри тузиш ва тасдиқлаш жуда муҳимлигини, чунки келишув битими ҳал қилув қарорлари билан низони ҳал қилишдан бир неча жиҳатлари билан устун туради, яъни келишув битими тарафларни муроасага келтириш йўлидаги дастлабки қадам бўлса, суднинг қарори улар ўртасидаги низони янада чуқурлаштириши мумкин, суднинг ҳал қилув қарорини ижро этишда мажбурлов унсурлари мавжуд, келишув битимини эса тарафлар ўз ихтиёри ва имкониятига асосан тузишлари ҳақидаги фикрни илгари суради.

И.Рустамбеков медиация тартиб-таомилини умумий суд ишларини юритишдан қўйидаги афзалликларини санаб ўтади “гуманность (инсонпарварлик), иқтисодий (кам ҳаражатли), очиқ ва ихтиёрий, тезкор, мослашувчан (бошқарув жараёнида), ишончли натижа, тарафларнинг мустақиллиги, конфиденциаллик ҳамда медиаторнинг холислиги”.

Доцент С.А.МАрипова ўзининг тадқиқот ишида низоларни давлат судларида ҳал этиш билан таққослаганда медиациянинг бир қатор афзалликлари мавжудлигини таъкидлайди.

Биринчидан, ҳуқуқларни давлат судларида ҳимоя қилишнинг суд шаклидан медиация жараёнининг асосий фарқи медиаторнинг низонинг моҳиятига нисбатан ўз-ўзидан ҳеч қандай қарор қабул қилмаслиги ҳисобланади. Медиация доирасидаги барча қарорлар фақат тарафларнинг ўзаро розилиги асосида қабул қилинади. Судда низолар судьялар томонидан тарафлар учун мажбурий бўлган ва мажбурий тартибда ижро қилиниши мумкин бўлган қарорлар чиқариш йўли билан тугатилади”.

Иккинчидан, медиация ўзгарувчан жараён ҳисобланиб, тарафлар низони кўриб чиқиш жараёнини ўз хоҳишига кўра тартибга солишлари мумкин, уларга муаммони муҳокама этиш учун эркин шароит яратилади. Шу билан бирга медиаторнинг ўзи ҳам тарафларга низони ҳал қилиш йўлини топишга ёрдам беради.

Учинчидан суд қарорлари ҳар доим ҳам тарафлар истаган оқибатга олиб келмайди (камида бир тараф ишнинг натижасидан норозилигича қолади) ва бу ҳолат келажакда суд қарорларини нафақат ихтиёрий бажаришдан бош тортилишига, балки бажаришга мажбурий тўсқинлик қилинишига олиб келади. Медиация давомида барча қарорлар тарафларнинг икки томонлама келишувига кўра қабул қилинади ва иккала тараф ўзлари томонидан биргаликда қабул қилинган қарорларини ихтиёрий равишда бажариш мажбуриятини оладилар.

Айрим олимлар келишув битимининг тузилишига эришиш суднинг келажакда асосиз қарорлари чиқиб қолиши мажбуриятдан озод қилади, деган фикрни ҳам билдиради ва суд томонидан тасдиқланган келишув битимини суд қарорига тенглаштиради. Сабаби, у ҳам суд томонидан тасдиқлангандан кейин мажбурий ижро

этилиши хусусиятига эга бўлади. Низони суд орқали ечимини топиш муаммо эмас, бироқ, қоидага кўра, уни бу усул билан тўлиқ ҳал қилишнинг деярли имконияти бўлмаслиги ҳам мумкин, чунки низо тарафларида салбий эмоционал ҳолат сақланиб қолиши натижасида конфликт узок вақт давом этиб бораверади. Айнан шу сабабли ҳа низоларни судсиз ҳал этишнинг муқобил усуллари кенгроқ амалиётга жалб этиш ҳуқуқий муносабат иштирокчиларида ижтимоий ҳамкорликнинг сақланиб қолишига хизмат қилади. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тизимида айнан сўнгги йилларда низоларни ҳал этишнинг муқобил ва халқаро миқёсда умумэтироф этилган усулларида бири бири – медиация институтидир. Маълумки, 2018 йил 3 июлида имзоланган “Медиация тўғрисида”ги қонун 2019 йилнинг 1 январидан эътиборан амал қила бошлади. Медиациянинг долзарблиги шундаки, бир томондан, дунё миқёсида кўплаб хорижий давлатлар амалиётида медиациянинг кенг миқёсда қўлланилаётганлиги, шунингдек, халқимизнинг тарихан шаклланган, бироқ ҳозирда фақат ижтимоий ҳаётда истемолда қўлланилаётган “муроаи мадора” деган қадрияти ҳамда анъаналарини қайта жонлантириш эҳтиёжи кун тартибига чиққанлигидадир. Шунга кўра, медиация институтининг халқаро назарий – ҳуқуқий асосларини, юридик ҳамда ижтимоий – маънавий табиатини, мазмунини, принципларини, структурасини, ўзига хос хусусиятлари ҳамда белгиларини, таснифи (моделлари)ни комплекс мушоҳада этиш ҳам назарий, ҳам амалий аҳамият касб этади.

Профессор Х.Т.Одилқориев нинг таъкидлашича медиация малакали ва ваколатли мутахассис (вакил) томонидан ўзгача маҳорат, назокат ва маданият билан ўтказиладиган музокаралардан иборат бўлади. Унинг муваффақияти кўп жиҳатдан медиаторнинг тажрибасига, малакасига, билимдонлигига, дипломатик фазилатларига, ваколатлилигига, тарафларнинг фикрини ҳурмат билан тинглаш, мулоҳаза юритиш, таҳлил этиш ва оқилона уйғунлаштириш қобилиятига боғлиқ бўлади.

Медиация – можарони холис, адолатли бундан манфаатдор бўлмаган учинчи томон – медиатор (воситачи) иштирокида ҳал этишнинг муқобил шакли ҳисобланиб, медиатор низо юзасидан низолашувчи томонларга энг қулай бўлган келишувга эришишларида ёрдам беради. Медиацияда томонлар низони бартараф этишга ҳамда уни ҳал этиш шарт-шароитларига доир қарор қабул қилиш жараёнини тўлиқ назорат қила оладилар .

Тадқиқот натижалари.

Юқоридаги муаллифларнинг қарашларини эътироф этган ҳолда, таъкидлаб ўтиш лозимки, медиация – лот. “mediate” сўзидан олинган бўлиб, воситачилик қилмоқ, ўртада турмоқ, орага тушмоқ деган маънони англатади. Шунингдек, “медиация” – (инг. “mediation” – воситачилик) – низоларни муқобил (судгача) ҳал қилиш усули бўлиб, унда низолашувчи тарафларга холис, бетараф медиатор ўзаро мақбул келишувга эришишга ёрдам беради, лекин у низо бўйича қарор қабул қилишга ва тарафларнинг ҳеч бирига маслаҳат беришга ҳақли эмас. Алоҳида эътибор қаратиш лозимки, медиатор тарафларнинг талабларидан (позиция) келиб чиқиб, уларни асл манфаатларини аниқлаши лозим, бу ҳолатда медиатор бир қатор медиация

инструментларидан (фаол эшитиш, рефрейминг, фрейминг, эхо такрорлаш, рапорт ва бошқалар) фойдаланиши лозим. Медиатив келишувнинг тарафларга манфаатли бўлган афзаллиги сифатида тарафлар низони судда кўриш жараёнида бундай келишувга эришса, давлат божи тўлашдан озод этилади ёки тўланган давлат божи қайтарилади ва натижада уларнинг маблағи ўз ихтиёрида қолади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, медиатив келишувга эришилишида медиаторнинг хизмати муҳим аҳамият касб этади. Шу боис қонунда медиаторга доир қатор талаблар белгиланган. Агар яна тарафлар манфаати нуқтаи назаридан гапирадиган бўлсак, медиатор медиация бошлангунига қадар медиация тарафларига медиациянинг мақсадини, шунингдек, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириши, медиация тартиб-таомилини амалга ошириш чоғида фақат медиация тарафларининг розилиги билан ҳаракат қилиши, низо юзасидан ўзаро мақбул келишувга эришишга тарафларни ишонтиришнинг қонуний восита ва усулларидан фойдаланиши, ўзининг мустақиллиги ва холислигига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳолатлар мавжуд бўлса ёки юзага келса, бу ҳақда тарафларга маълум қилиши шарт. Медиатор тарафлар олдида медиация тартиб-таомилини амалга ошириш натижасида етказилган зарар учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

Иккинчидан, суд тартибидан фарқли равишда низолашувчи шахслар медиаторни ўзлари танлайдилар ва медиация жараёнига ихтиёрий киришадилар. Судда тарафлар судьяни танлай олмайди, тарафлар судга судловлилик қоидаларига риоя этган ҳолда мурожаат қилишга мажбурлар. Шунингдек, тарафлар медиаторга онлайн мурожаат қилишлари, ёки низони комедиатор (икки ва ундан ортиқ)лар иштирокида ҳал этишлари, низони ҳал этишга ёрдам бериши мумкин бўлган мутахассисни ўзлари танлашлари мумкин. Учинчидан, иш юритиш вазифалари жиҳатидан қарасак, суднинг вазифаси тарафларнинг қайси бири ҳақ ёки айбдорлигини аниқлашдан иборат бўлса, медиация тарафларнинг келишувига эришишга ҳамда медиаторнинг ёрдами билан низони ҳал қилишнинг турли ҳил ечимларини муҳокама қилишга қаратилган. Тўртинчидан, иш юритишнинг тартибига кўра, медиация суд жараёнига нисбатан махфий тарзда ўтказилади ва ҳар бир тараф истаган вақтида уни давом эттиришдан бош тортиши мумкин, судда эса аксинча, музокараларни исталган вақтда тугатиб бўлмайди, жараён ҳам ошқора бўлади. Шунингдек, судда вақт чегараланганлиги сабабли тарафларга низо бўйича муаммоларни батафсил етказишга ҳар доим ҳам имконият бўлмайди, медиацияда тарафлар истаганларича барча масалаларни бемалол муҳокама қиладилар. Бешинчидан, низолар суд тартибида ҳал этилишида судья суд тартибининг босқичларига қатъий риоя этиши талаб этилади, медиация тартиб-таомилида эса тарафлар низони ҳал қилиш учун қонунда назарда тутилган муддатлардан чиқмаган ҳолда, ҳар қандай босқични қайта такрорлашлари, унга аниқлик киритиши, ёки маълум бир босқични четлаб ўтишлари мумкин. Олтинчидан, медиациянинг яна бир фарқли ва устивор жиҳатларидан бири, тарафлар медиатив келишувга эришишлари жараёнида медиатор билан яккама-якка (кокус) тартибда музокаралар олиб бориши мумкин, суд тартибида келишувга эриши

жараёнида суд тарафлар билан алоҳида учрашув (фақатгина ишни судда кўришга тайёрлаш босқичидан ташқари) ўтказишига процессуал жиҳатдан йўл қўйилмайди. Еттинчидан, процессуал тартиб ва ишни олиб бориш тартибига кўра, суд жараёни процессуал қонунлар доирасида ўтказилади, қарор фақат қонунга асосланиб қабул қилинади, медиация тартиб-таомилида медиатив келишув эса тарафларнинг хоши-истаклари асосида қабул қиладилар. Саккизинчидан, судда низолашаётган тарафлар суд қароридан норози бўлган тақдирларида ҳам уни бажаришга мажбурлар. Медиацияда барча қарорлар фақат тарафларнинг ўзаро келишуви асосида қабул қилинади ва улар ихтиёрий равишда уни бажариш мажбуриятини оладилар. Тўққизинчидан, суд тартибидаги келишув битими тузилиши, суд ишини юритишнинг тугатилишига ва тарафларнинг ушбу талаб ва асосларга кўра қайта судга мурожаат қилиларига тўсқинлик қилса, медиатив келишув эса тарафларнинг ўз ҳуқуқ ва манфаатларини келгусида суд тартибида ҳимоя қилишларини чекламайди. Юқоридагилардан келиб чиқиб, келгусида мамлакатимизда яраштириш ва медиация институтининг янада такомиллаштириш, ушбу институтларнинг афзалликларидан тўғри ва оқилона фойдаланиш, ортиқча сарф-ҳаражатлар, тарафлар ўртасидаги низоли муносабатларни барҳам топтириш мақсадида, иқтисодий процессуал ва фуқаролик процессуал қонунчиликка, апелляция ва кассация босқичларида ҳам тарафларга низони ярашириш ва медиатив келишув асосида тамомлашни тартибга солишга қаратилган механизмларни жорий этиш мақсадга мувофиқ.

ХУЛОСАЛАР.

Бизнингча мамлакатимизда яраштириш ва медиация тартиб-таомилини ривожлантириш учун аввало Ўзбекистон Республикасининг “Медиация тўғрисида”ги қонуни такомиллаштириш талаб этилади. Жумладан, ушбу қонуннинг 18-моддасида давлат органи иштирокида низо келиб чиққан тақдирда, давлат органи медиацияни қўллаш бўйича чоралар кўриши кераклиги кўрсатиб ўтилган. Бироқ ушбу чоралар нималардан иборат бўлишлиги, ёки ушбу чоралар кўрилганлиги нималарда акс этиши мавҳум саналади энг муҳими бундай чоралар кўрилганлиги ёки кўрилмаганлиги қандай аҳамиятга эгалиги ва оқибатлари белгиланмаган ва бу норманинг амалда ўз-ўзидан ишламаслигига олиб келади. Айниқса бу меҳнат муносабатларида иш берувчига яқка меҳнат низоси келиб чиққан вақтда медиация тартиб-таомилини қўллашга оид мажбуриятни юкламайди. Қачонки ходим бу ҳақида мурожаат қилганида у медиацияда иштирок этса чоралар кўрган саналиши мумкин. Келгусида ушбу норманинг такомиллашуви бевосита медиация институтининг ривожланишига ҳисса қўшишини инобатга олиб, қонуннинг 18-моддасини қуйидагича “Давлат органи иштирокида низо келиб чиққан тақдирда, давлат органи медиацияни қўллаш бўйича чоралар кўриши керак агар иш суд тартибида кўрилган тақдирда медиация тартиб-таомилини амалга ошириш юзасидан қилинган ишлар бўйича маълумотлар тақдим этиши шарт. Бу талаб ходим судга мурожаат қилганида тадбиқ этилмайди” мазмундаги ўзгартиш билан тўлдириш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. https://stat.sud.uz/file/2021/fib/fib_2021_9.pdf.
2. Хакбердиев А. А. ҲАҚАМЛИК СУДИНИНГ ҲАЛ ҚИЛУВ ҚАРОРИ ЮЗАСИДАН НИЗОЛАШИШ ТЎҒРИСИДАГИ ИШЛАРНИ ЮРИТИШ //ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ. – 2023. – Т. 8. – №.6.
- 3 Батухтина Е.М. К вопросу об исполнительной силе медиативного соглашения, удостоверенного нотариусом // Арбитражный и гражданский процесс. №11/2020. – С. 27-28. 17 Федеральный закон Российской Федерации 02.10.2007 N 229-ФЗ (ред. от 30.12.2021) "Об исполнительном производстве" (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.02.2022). <http://www.consultant.ru/>
4. Носырева Е.И. Альтернативное разрешение гражданско-правовых споров в США: Дис.д-ра юрид. наук. С. 268.
5. Кучерявая Н, юридик фанлар доктори,профессор Huquq va burch, 2017 йил 12-сон www.huquqburch.uz
6. Масадиков Ш.М.Перспективы медиации как альтернативного способа разрешения гражданско-правовых споров в Узбекистане // <https://elibrary.ru>.
7. Рустамбеков.И. Медиация: пособия для медиаторов / Ташкент: Baktria press, 2019.-144 с. Б. 12
8. Марипова С.А. Фуқаролик процессида медиацияни қўллаш: қиёсий-ҳуқуқий таҳлил /Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати/ Тошкент.2022 й.